
Inleiding

Présentation

Presentation

Philippe Mesnard

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/temoigner/1503>

DOI : 10.4000/temoigner.1503

ISSN : 2506-6390

Éditeur :

Éditions du Centre d'études et de documentation Mémoire d'Auschwitz, Éditions Kimé

Édition imprimée

Date de publication : 31 décembre 2014

Pagination : 60-65

ISBN : 978-2-84174-688-0

ISSN : 2031-4183

Référence électronique

Philippe Mesnard, « Inleiding », *Témoigner. Entre histoire et mémoire* [Online], 119 | 2014, Online op 01 juin 2015, geraadpleegd op 23 octobre 2020. URL : <http://journals.openedition.org/temoigner/1503> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/temoigner.1503>

Tous droits réservés

DOSSIER

→ Onder leiding van
Philippe Mesnard

70 JAAR GELEDEN, AUSCHWITZ TERUGBLIK OP PRIMO LEVI

Primo Levi is van de meest toonaangevende getuigen over de concentratiekampen. Zijn grote verdienste bestaat erin dat hij de geschiedenis van de kampen een universele draagwijdte heeft gegeven. Toch zouden we afbreuk doen aan de opmerkelijke rol die Levi heeft gespeeld, door hem louter als een getuige, zij het een prominente, te beschouwen. Andere aspecten van zijn persoon en zijn werk blijven op die manier onderbelicht: Primo Levi was immers een echte intellectueel die zich mengde in de politieke en literaire debatten van zijn tijd. Met zijn gedichten, romans, novelles, toneelstukken en essays laat hij een oeuvre na dat de categorie van getuigenis ver overstijgt.

INLEIDING

70

jaar geleden, in januari 1945, wist Primo Levi nog van niets. Hij wist niet dat hij een van de meest toonaangevende getuigen zou worden van de gruwel in de naziconcentratiekampen. Zelfs toen hij vrij kwam, wist hij niet dat hij het zou halen: vele mensen die de terreur van de SS hadden overleefd, bezweken uiteindelijk aan ziekte, ondervoeding of aan de winterkoude.

Weer thuis wachtte hem de ervaring, of *ervaringen*, van het schrijven. Levi's antwoord op de ervaring van deportatie, uitroeiing en gevangenschap bestond uit poëzie, roman, theater en essay. Zijn teksten dragen al die ervaringen in zich, *bewaren* en *bewaken* ze, geven ze een betekenis in een oeuvre dat veel meer is dan een getuigenis alleen. Tussen 1946 en de jaren zestig eisten zijn gezin, zijn carrière en de liefde hun plaats op. Het was een terugkeer naar het *leven* dat niettemin verstoord werd door geesten uit het verleden, nachtmerries en schuldgevoelens. Via een samenloop van omstandigheden, dankzij persoonlijke contacten en een reeks herdenkingen, was Primo Levi uiteindelijk bestemd om te getuigen. Getuigen is *zijn* bestemming geworden – met alle garanties die dat woord biedt maar ook met de last, de druk en de vermoeienis die het met zich meebrengt. Hoe vaker hij getuigenis aflegde, op de manier waarop mensen dat van hem verwachten, en hoe meer hij de juiste toon vond

om zijn verhaal te brengen, hoe meer hij voeling kwijtraakte met de ervaring zelf. Eerder dan de afstand in tijd, die natuurlijk groter werd, lag de werking van het geheugen aan de oorzaak: dat heeft nu eenmaal de vervelende gewoonte, wanneer het herinneringen aanmaakt, om het verleden te ontdoen van haar toevalligheden en ambivalenties, en in de plaats een vereenvoudigd, vlak, mistroostig en pathetisch beeld op te roepen. Primo Levi stelde vast dat de samenleving een voorkeur had voor de voorspelbare herinnering, en niet voor de herinnering die opdoemt uit obscure grensgebieden van het verleden. Hoewel hij het herdenkingsproces *an sich* nooit in twijfel heeft getrokken, kon Levi zich maar moeilijk verzoenen met deze nieuwe tendens. Vooral het normatieve kader waarbinnen mensen zijn optreden beoordeelden, vond hij stuitend en soms kwetsend. Steeds vaker bekeken jongeren hem als een prehistorisch dier (zo zei hij het zelf), en steeds vaker moest hij zijn ontgoocheling verbijten. Hoe meer hij beantwoordde aan ons beeld van de getuige – we gingen hem zelfs 'Levi' noemen als bestond er maar één –, hoe benauwder hij het kreeg in dat pak waarvan de stof hem niet meer beviel, maar dat hij toch bleef dragen tot in de donkerste periode van zijn leven, vlak voor zijn zelfmoord.

Net als bij alle grote intellectuelen ontstond het beeld van Primo Levi uit de ontmoeting en dialoog met anderen, mensen met wie en door wie hij is geworden wie hij was. 'Veertig jaar lang heb ik een soort legende gecultiveerd [over *Is dit een mens*], ik vertelde dat ik het had geschreven zonder schema, zonder plan, één pennenstreek. De mensen aan wie ik dat heb verteld, hebben die legende nooit in twijfel getrokken.' (vertaling uit *Gesprekken*) Het probleem is dat we Primo Levi vandaag vereenzelvi-

© Alle rechten voorbehouden, Coll. Ian Thomson

— Klasfoto, omstreeks 1930.

gen met die constructie, we koppelen hem vast aan dat beeld, we immobiliseren hem, associëren hem met een reeks clichés. We maken van hem een herinneringsfiguur en een cultureel figuur – de herinnering wordt cultureel, de cultuur een vorm van herinnering. Het mag dan ook niet verbazen dat we Levi vandaag eigenlijk niet echt kennen: we weten alleen de dingen die de cultuur zich van hem heeft willen herinneren.

Door een samenloop van omstandigheden, dankzij persoonlijke contacten en een reeks herdenkingen, was Primo Levi uiteindelijk bestemd om te getuigen. Getuigen is *zijn* bestemming geworden – met alle garanties die dat woord biedt maar ook met de last, de druk en de vermoedenis die het met zich meebrengt.

Om het evenwicht te herstellen, verzamelden we enkele onverbeterlijke iconoclasten in dit dossier, een groepje minutieuze, precieze en nauwgezette lezers van Primo Levi¹. Frediano Sessi blikt terug op de periode

die Primo Levi doorbracht met verzetsleden in de roerige Valle d'Aosta. Vanaf september 1943 hielden zich daar deserteurs op van het Italiaanse leger die weigerden te dienen in de Italiaanse Sociale Republiek onder leiding van Mussolini, maar ook antifascistische partizanen, communistische groeperingen en leden van de eerder liberale Partij van de Actie binnen *Giustizia e Libertà*. Fascistische spionnen, verdwaalde soldaten en burgers die het noorden kwijt waren liepen ...

(1) Aan de basis van dit dossier ligt een studiedag die Philippe Mesnard organiseerde op 11 april 2012, precies 25 jaar na de dood van Primo Levi. Het gebeuren vond plaats in het Mémorial de la Shoah, in samenwerking met de Stichting Auschwitz.

Met dit dossier willen we niet alleen dieper ingaan op het vraagstuk van het Verzet, maar ook de uitdrukkelijk literaire dimensie van Primo Levi's werk voor het voetlicht brengen.

... mekaar tegen het lijf in de bergen, maar ook Joden op de vlucht voor vervolgingen en voor de moordende Duitse bezettingslegers en troepen van de Duce. Hier vinden we dus ook Primo Levi, wachtend op een vluchtroute of een verzetsactie, en het is hier dat hij wordt aangehouden om uiteindelijk via Fossoli in Auschwitz te belanden. De episode in Valle d'Aosta is minder bekend, hoewel we sinds kort over nieuwe informatie beschikken. Frediano Sessi laat zijn licht schijnen op deze periode uit het leven van Primo Levi.

De genese van *Is dit een mens* vormt het onderwerp van Philippe Mesnards artikel. Het boek kwam tot stand in meerdere etappes, door teksten in verschillende genres heen die elk op zichzelf staan en tegelijkertijd samen een complex netwerk vormen. Wie getuigenis en waarheid op één lijn plaatst, zal zich hierover verbazen, maar het schrijven van fictie en zelfs sciencefiction heeft Primo Levi geholpen om *Is dit een mens* af te werken. In 1946, toen hij een eerste versie neerpande, had hij nooit kunnen vermoeden dat dit project een van de beroemdste getuigenissen zou worden over Auschwitz, en dat scholieren in Frankrijk, Italië en delen van België het zouden lezen.

Luba Jurgenson neemt *Het periodiek systeem* onder de loep en zet zo de literaire component van Levi's oeuvre in de kijker – een component die vaak onderbelicht blijft omdat er meer aandacht gaat naar het thema van getuigenis en herinnering. *Het periodiek systeem* simuleert een autobiografisch pact, maar in tegenstelling tot wat men soms beweert, is het geen 'chemische' logica die aan de basis ligt van deze bundel van eenentwintig novelles. Die insteek is eerder, zo schrijft Jurgenson, een 'strategie om het werk in te bedden in een hedendaags literair proces'. Met dit dossier willen we niet alleen dieper ingaan op het vraagstuk van het Verzet, maar ook de uitdrukkelijk literaire dimensie van Primo Levi's werk voor het voetlicht brengen. Carlo Ginzburg stelt in zijn artikel de werken van Italo Calvino en Primo Levi tegenover elkaar. Aan de hand van verwijzingen naar Manzoni, en zonder een enkel moment te vervallen in gemeenplaatsen, bestudeert hij de 'grijze zone' waarvan Primo Levi ons de valkuilen heeft getoond. Het is net in deze periode, wanneer Levi zich buigt over het concept van de grijze zone en diens ontelbare nuances, dat Daniela Amsallem hem ontmoet. In haar artikel vertelt ze ons over hun gesprekken.

Zeventig jaar geleden marcheerde het Rode Leger Auschwitz binnen en werd het kamp definitief bevrijd; in mei 2015 herdenken we het einde van de Tweede Wereldoorlog. We besloten daarom een interview opnieuw te publiceren dat Primo Levi gaf aan Daniel Toaff en Emmanuele Ascarelli in juni 1982. Levi reisde toen voor de tweede keer naar Auschwitz (zijn eerste, erg ceremoniële bezoek dateert van 1965). Het Polen dat Primo Levi aantreft, is niet meer te vergelijken met het land dat hij veertig of zeventien jaar geleden heeft gekend. Er hangt niet meer

© Ian Thomson

– 1936. Liceo d'Azeglio, klasfoto.

dezelfde sfeer, zelfs de taal is anders, we staan op dat moment aan de vooravond van een intense herdenkingsperiode waarin we vandaag compleet lijken te zijn ondergedompeld. Toen Primo Levi zich van het leven beroofde op 11 april 1987, verzezen net wereldwijd grote artistieke, institutionele en politieke projecten die de kiem hebben gelegd voor onze huidige herinneringscultuur en de structuur ervan in grote mate

hebben bepaald. We denken dan in de eerste plaats aan het videoproject van Fortunoff (Yale) en onder andere haar Belgische partner Stichting Auschwitz, waarbij getuigenissen van overlevenden van de Shoah over de hele wereld worden geregistreerd – een project dat nu wordt voortgezet door de Spielberg Foundation. Wat zou Primo Levi ervan hebben gevonden als we zijn parcours hadden opgenomen in dat archief? ■